

12. Цебрій І. В. Дидактичні засади використання музичного мистецтва у професійній підготовці майбутніх учителів історії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. В. Цебрій. – К., 2002. – 22 с.

13. Швирка В. М. Естетичне виховання майбутнього вчителя-філолога засобами мистецтва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / В. М. Швирка. – Луганськ, 2003. – 20 с.

14. Шумська О. О. Естетична підготовка майбутніх учителів у Харківському університеті (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. О. Шумська. – Харків, 2007. – 22 с.

РЕЗЮМЕ

Л. В. Пушкар. Музыкальная подготовка студентов педагогических университетов: исторический аспект.

В статье актуализуется вопрос исторического развития и особенностей музыкального воспитания в разные выдающиеся периоды прошлых столетий; представляется сравнительно-исторический анализ научных работ и нынешнего положения музыкальной подготовки будущих учителей немusical специальностей в высших учебных заведениях; освещается проблема музыкально-эстетического воспитания студентов педагогических университетов как неотделимого компонента их профессионального мастерства.

Ключевые слова: музыкальное воспитание, музыкальная подготовка, будущие учителя, историческое развитие.

SUMMARY

L. Pushkar. The musical training of future teachers: historical aspect.

In the article it is actualized a question of a historical development and features of musical bringing up in different famous periods of past centuries; it is represented a comparatively historical analyze of scientific works and present position of future teacher's musical preparation of not musical specialties in higher schools; shown a problem of musical esthetic student's bringing up of pedagogical universities as integral component of their professional mastering.

Key words: musical upbringing, musical training, future teachers, historical development.

УДК 7/038/21^37(477)

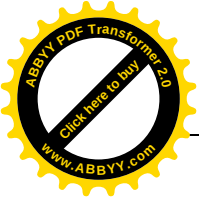
Н. В. Сулаєва

Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка

АРТЕФАКТИ НЕФОРМАЛЬНОЇ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

На основі аналізу артефактів української культури з найдавніших часів до кінця XIII століття (періоду Київської Русі) у статті обґрунтовується авторський погляд на архетипи вітчизняної освіти та розвиток на теренах нашої держави мистецької освіти, формальної і неформальної художньої освіти.

Ключові слова: неформальна мистецька освіта, артефакти, архетипи, Київська Русь.

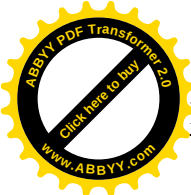
Постановка проблеми. Сьогодення розвитку вітчизняної педагогічної науки характеризується підвищенням уваги до неформальної мистецької освіти – добровільної мистецької діяльності особистості, що здійснюється незалежно від формального навчання, реалізується здебільшого в мистецьких колективах і не супроводжується видачею документа. Це обумовлює дослідження її генези в Україні, в основу якої нами покладено концепцію про існування первісних форм мистецько-освітньої діяльності, які стали прообразами наступного становлення й розвитку мистецької освіти, в тому числі й неформальної.

Аналіз актуальних досліджень. Джерельною базою наукових розвідок є інформація про архетипи й артефакти неформальної мистецької освіти, почерпнутої з монографій В. Барана, В. Борисенка, С. Висоцького, Л. Гераськової, О. Дзюби, М. Дмитренка, Л. Залізняка, В. Зубаря, Я. Ісаєвича, А. Колодного, І. Мицька, Н. Нікітенко, В. Німчука, Г. Нудьги, Ю. Пелешенка, А. Пономарьова, А. Русявої, В. Станіславського, С. Кримського, Д. Козака, О. Цалай-Яктименко, Б. Черкаса, Н. Яковенко, Ю. Ясіновського. Дослідження ґрунтується на положенні про те, що сучасна мистецька освіта має свої архетипи з найдавніших часів. Розвиваючись упродовж тисячоліть, вона як феномен духовного життя народу, набула ознак формальної та неформальної.

Мета статті – довести існування архетипів вітчизняної неформальної мистецької освіти на основі аналізу артефактів української культури з найдавніших часів до кінця XIII століття (періоду Київської Русі).

Виклад основного матеріалу. У наукових джерелах зазначається, що мистецтво найдавніших часів не можна назвати «чистим мистецтвом», оскільки воно вбирало в себе обрядово-магічні, практично-пізнавальні, знаково-комунікативні функції, стаючи невід’ємним компонентом загальної культури народу.

Про існування музичного мистецтва у наших пращурів свідчать первісні музичні інструменти або їх зображення на посуді чи коштовностях, знайдені в процесі археологічних розкопок найдавніших стоянок людини (починаючи від сорока тисяч років). Серед них: сопілки та ударні інструменти епохи палеоліту, флейти, дудочки часу неоліту, музичні інструменти пізнішої доби: дзвіночки, брязкальця, тризубці (V ст. до н.е.), мисливський або військовий ріг (II ст. до н.е.) тощо [2, с. 140]. На малюнках трипільської доби знаходять приклади існування й танцювального мистецтва, зокрема, зображення фігур людей, які одну руку поклали на талію, другу – відвели за голову (цей рух поширений в українських танцях і до нині).

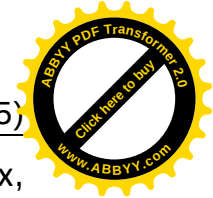
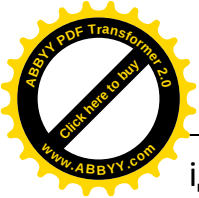

Монументальне (зображення на стінах печер, гrotів, скелях) та мобільне (фігуративні зображення з каменю, кістки, рогу, бивня, а також прикрашання одягу й тіла, декоративні вироби тощо) мистецтва є ознакою існування ще в період пізнього палеоліту скульптури, гравюри, малюнку. Свідченням розвитку скульптури неолітичного та енеолітичного населення України є дрібна пластика, статуетки, зооморфні посудини з глини трипільської культури (V-I тис. до н.е) та монументальні кам'яні скульптури III-I тис. до н.е. Зразками удосконалення мистецтва скульптури в скіфо-сарматський час є кіммерійські надмогильні статуї-стовпи (VII-VI ст. до н.е.), скіфські статуї-воїни (VI-V ст. до н.е) в граніті, пісковнику чи вапняку, а також золоте і бронзове художнє литво. Ознакою поширення мистецтва малюнка й гравюри періоду неоліту та енеоліту (Трипілля) є орнаментування глиняного посуду, фігур, тканого полотна та зразки металевих виробів зі сплаву міді й арсену [9, с. 141]. Кістяне, кам'яне, дерев'яне, шкіряне різьбярство, а також різноманітне оздоблення жіночих убрань, прикраси з свинцево-олов'яних сплавів, бронзи, латуні, срібла є прикладами розвитку цього мистецтва в скіфо-сарматський і давньослов'янський періоди.

Відомостей щодо існування спеціальних навчальних закладів для передачі уміння оздоблювати житло, побут, знаряддя праці, водити хороводи чи грати на музичних інструментах у ті часи ми не знайшли, що дозволяє припускати відсутність розподілу мистецької освіти на формальну й неформальну. Водночас існування артефактів скульптури, гравюри, малюнка, мистецтва музикування й хореографії, а також факти, що свідчать про вдосконалення й передачу з покоління в покоління умінь створювати досконалі зразки, свідчить про мистецьку освіченість населення України цього історичного періоду.

Визначальними артефактами стародавньо-слов'янських часів (II-IX ст. н.е.) є високохудожні приклади золотих й срібних сережок, підвісок, браслетів, фібул, ланцюгів (VIII-XI ст.), бронзових фігурок, виробів із бурштину, кристалу, фаянсу (II-IV ст.) і різноманітних святилищних ідолів, таких як біля с. Загаїв на Волині (I-II ст.), с. Кремінна на Хмельниччині (III-IV ст.) тощо [4, с. 628].

Записи закордонних учених VI-X ст. говорять про високий рівень музичного побуту східних слов'ян цього періоду. Зокрема, візантійський історик Феофілакт Симокатт (VI ст. н.е.) вказує, що під час боротьби з хозарами греки захопили в полон трьох слов'ян, які замість зброї тримали в руках музичні інструменти. Арабський географ Ібн-Даста у книзі «Дорогоцінні скарби» (925 р.) описує обряд сівби проса слов'янами-

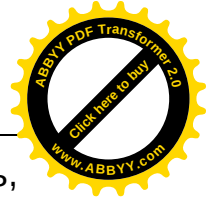
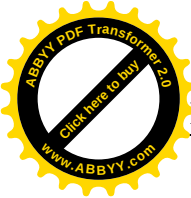

ідолопоклонниками, що супроводжувався співом, грою на лютні, гусях, сопілці. Мандрівник з Багдада Аль-Масуді свідчить, що у слов'ян до прийняття християнства було багато міст із церквами, в яких ударяли в дзвони. Ученого вразив хоровий спів під час богослужіння, який приголомшував усіх, хто чув «вражаючі слух звуки» [3, с. 142]. Звертання до богів неба – Сварога, сонця – Хорса і Дажбога, грому і бурі – Перуна, вогню – Сварожича, худоби – Велеса, вітру – Стрибога також супроводжувалося хороводами, піснями, танцями та іграми під звуки різних інструментів (бубнів, сопілок, ріжків, гусел тощо). Багато фольклорних перлин слов'ян, які присвячувалися богам, дійшли до наших часів. Як загальнонародний витвір і надбання народу фольклор, що супроводжував життя людини від народження до смерті, зберігався та переходив від покоління до покоління слов'янам упродовж багатьох віків.

Необхідно зауважити, що в українській різдвяно-новорічній, весняній, літній, осінній, весільній і похоронній обрядовості сучасним театрознавством розглядаються елементи зародження й розвитку театрального мистецтва. Це обумовлено тим, що в такій обрядовості використовувалися найтипівіші види народно-драматичної творчості. Передовсім, це колективні й індивідуальні поздоровлення, побажання, рядження (маскування і переодягання) в процесі колядування, щедрування, закликання весни тощо. Водночас, театралізація обряду відбувалася завдяки розвитку сюжету і становлення діалогової форми, збагаченню дійств іграми й хороводами.

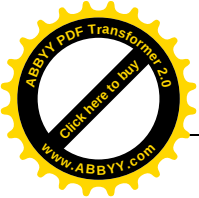
Архетипами хореографічного мистецтва стали танцювальний ритм і жести слов'янських хороводів (які персоніфікували сонце, звеличуючи його рухами та піснею) та сюжетних танців (відображення різних видів праці: тіпання льону, ткання, прядіння тощо) [7, с. 302]. Усе це сприяло естетичному збагаченню народної обрядовості. Побутування її елементів у сучасному житті українського народу вказує на багатовікову життєву силу мистецького спадку наших пращурів та неабияке значення передачі умінь і навичок виконувати різні види мистецької діяльності (образотворчої, музичної, хореографічної, театральної) від старшого покоління до молодшого. Відсутність відомостей про існування спеціальних навчальних закладів мистецької освіти стародавніх слов'ян не дозволяє нам робити висновок про чітке розмежування мистецької освіти на формальну й неформальну.

Своєрідністю й унікальністю вирізняється мистецька спадщина нашого народу часів Київської Русі (IX-XIII ст.). Зважаючи на знищення сформованих століттями культурних звичаїв язичників, значна частина їх

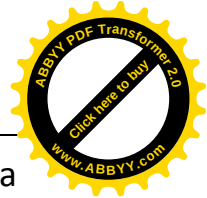
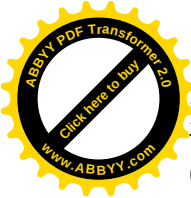
вірувань була адаптована до нової релігії, у зв'язку з цим «Поетичність, чуттєвість, сентиментальність – ці характерні риси українського народу – знайшли своє вираження у християнстві» [1, с. 547]. Церква пристосовувала язичницькі свята до своїх торжеств та обрядів. Язичеські боги поступово контамінувалися з «християнськими святыми: Перун став Іллею-пророком, святий Юрій – покровителем весняних робіт, Іван Хреститель, Петро і Павло – літніх. «Поганські» свята збігаються з християнськими: коляда – з Різдвом, весняний цикл – з Великоднем, зелені свята – з Трійцею [2, с. 33]. Тому почуття «нового народу», який причастився до Христової віри, знайшло своє відображення у мистецтві. Сьогодні відомі зразки розвитку образотворчого мистецтва цього періоду, несуть у собі інформацію про техніки монументальних настінних розписів: мозаїк і фресок (зображення Христа-Пантократора (XI ст.), Богоматері-заступниці Марії Оранти, яка в народній свідомості злилася з язичницьким образом «Великої Богині» (XI ст.), що уособлювала силу землі), монументального живопису (композиція «Євхаристія» (причащення апостолів) та «святительський чин» (XII ст.), мистецтва іконопису («Ярославська Оранта» (XII ст.), «Устюзьке Благовіщення» (XII ст.), «Дмитрій Солунський» (XII ст.) тощо), пластичного мистецтва і різьбярства (різьблені плити, виготовлені в техніці орнаментального і тематичного рельєфу, що прикрашають парапети хорів собору Софії Київської, шиферні плити з тематичними рельєфами Михайлівського Золотоверхого та Києво-Печерського монастирів), мистецтво книжкової мініатюри («Остромирове Євангеліє» (1056–1057 рр.), «Ізборник Святослава» (1073 р.), «Буцацьке Євангеліє», «Юрієве Євангеліє», «Добрилове Євангеліє» (XII ст.), «Мстиславове Євангеліє» (XII ст.) тощо).

Високий рівень художньої культури, який спостерігається на Русі від початку XI до середини XII століття, свідчить про стрімкий розвиток освітніх послуг, які надавалися потенційним майстрам розпису, скульптури, гравюри тощо. Відомо, що в другій половині XI – початку XII століття в Києві існувала Печерська іконописна майстерня, у якій писав і навчав своїх учнів відомий іконописець Аліпій. У XII ст. в самостійних князівствах – Київському, Чернігівському, Переяславському, Галицькому та Волинському – створюються місцеві самобутні художні школи. Незважаючи на схвалення правлячою верхівкою розвитку цього напрямку, все ж художні майстерні того часу не можна вважати цілком формальними, оскільки вони не були державними навчальними закладами і підтримувалися не з казни, а за рахунок родин учнів і меценатів.

Зростання попиту на вироби декоративно-ужиткового мистецтва сприяло створенню майстерень, де навчали таким видам ремісництва як скань (мистецтво використання найтоншого дроту для оздоблення жіночих прикрас та окладах книг), чернь (застосування чорної пасти для протравлювання срібних браслетів, перснів, хрестів, зброї), зернь (впаювання в прикраси дрібних кульок), перегородчаста емаль і художнє литво, кування та карбування золота, срібла та міді, гончарство, обробка дерева, кістки, каменю, шкіри, тканин тощо [6, с. 921–958]. Шедеврами руського зодчества є діадеми з князівського парадного вбрання (XII–XIII ст.), врата Суздальського собору (XIII ст.), бронзові панікадила, дзвони, смальта, скляне намисто, кубки, чари, браслети, різьблені шкатулки, образки, руків'я ножів і зброї, дзеркала, ложки, шахові та шашкові фігури тощо. У виробах декоративно-ужиткового мистецтва проявилися риси давньоруської естетики та багатовікових художніх традицій східних слов'ян, які, звичайно, збереглися завдяки неформальному характеру їх передачі від майстрів учням.

Надзвичайним явищем культурного життя Київської Русі було існування літературного мистецтва, фундамент якого було закладено задовго до виникнення писемності. Язичницька обрядовість стала підґрунтям для створення поетичних форм обрядового фольклору: казок, легенд, переказів, прислів'їв, загадок [5, с. 217]. Вона мала значний вплив на давньоруську літературу, зокрема, на літописання, які відомі починаючи з IX ст. : «Літопис Осколда» (IX ст.), літописний звіт про діяння Володимира Святославовича та побудови церкви Св. Богородиці (996–997 рр.) тощо. Виняткове місце в культурі нашого народу посідали історичні перекази, що передавалися усно й поширювалися у формі героїчних билин. Їх особливістю було те, що текст виконувався як музичний твір із урочистим речитативом. У ньому опоетизовувалися, оточувалися ореолом слави героїчні вчинки воїнів-захисників, соціально-побутові явища. Зародилися билини наприкінці першого тисячоліття в Києві, Чернігові, Галичі, Новгороді й інших землях Київської Русі. Найдавнішими вважаються билина про Святогора, Іллю Муромця, Добриню Никитича, Альошу Поповича, Ставра Годіновича, Вольгу. Створював і виконував билини народ, із якого виділялися найталановитіші співці-оповідачі, що були, очевидно, також музикантами-гусярами: Боян, прославлений «Словом о полку Ігоревім» (друга половина XI – перша половина XII ст.) «судець» Ор (згадується в літописі під 1201 р.), бунтівний «словутный певець» Митуса (у 1243 р. покараний за відмову оспівувати княжі діла) [2, с. 24].

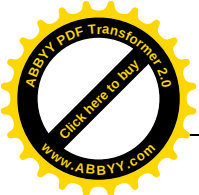

Оповідачами історичного минулого Русі були також новгородець Вишата та його син Ян Вишатир (XI ст.).

Неформальне музикування розвивалося й у повсякденному житті пересічних русичів. До сьогодні збереглися колискові, забавлянки, дитячі пісні, які побутували в часи Київської Русі. Водночас, прийнявши християнство, слов'яни не відмовилися від календарної обрядовості, яка перетворилася на своєрідний симбіоз язичницьких і християнських рис, у результаті чого утворилися й збереглися до сьогодні Різдвяні свята з колядками й щедрівками, Купальські, Петрівчані дійства з відповідними пісненими зразками.

У тісному поєднанні з музикою традиційно розвивалося хореографічне мистецтво. Видатний дослідник культури Київської Русі Б. Рибаків вказує, що жіночі срібні браслети XI–XIII ст. «служували для закріплення довгих рукавів жіночих сорочок. Під час ритуальних ігрищ жінки знімали браслети й танцювали «спустивши рукава», ніби перетворюючись на русалок, що розмахували крилами-рукавами... на браслетах часто зображувалися гуслярі, маски, чаші зі священним напоєм, танцівниці з розпущеними рукавами» [7, с. 338].

Разом із музично-хореографічними композиціями на гуляннях і дійствах відбувався розвиток і театрального мистецтва. Загальновідомим фактом є те, що жодні ритуальні язичницькі ігрища не відбувалися без драматизації. До професійних навичок жрецтва, зокрема, входило володіння музично-драматичним мистецтвом, «знання язичницького ритуалу в усій його повноті, а також неабиякі організаторські здібності, що дозволяли згуртувати людей навколо «ігрищ» за часів панування християнської церкви в державі» [8, с. 831]. Свідченням цього є згадки про ігрища в Руському літописі (Київське зведення 1198 року і Галицько-волинське повісткування до кінця XIII ст.), зображення на одній із мініатюр Радзивилівського літопису (статті до 1206 р.) та на князівських і боярських браслетах XI–XIII ст. [8, с. 827]. Зауважимо, що в руських письменах XI – початку XII ст. («Поучення о казнях божих», літописного зводу, що увійшов до «Повісті временних літ» та «Слове о ведре и казнях божих» із «Сименонового Златоструя») вживається термін «скоморохи». Залишилися відомості про те, що вони поділялися на осілих і мандрівних: осілі скоморохи були учасниками княжих забав, масових ігрищ чи весіль, мандрівні – переходили з місця на місце, демонструючи свою майстерність здійснювати «позорище» (у сербській і хорватській мові й досі це слово означає «театр») чи «видение».

Загальний розвиток держави та прийняття християнства не могли не відбитися на розвитку релігійного музичного мистецтва Київської Русі. Нова віра вимагала становлення культового співу. Для більш вільного його прийняття народом стильові компоненти церковної християнської музики збагатилися місцевими народнопісними традиціями, які склалися протягом тривалого попереднього язичеського періоду [3, с. 150]. У IX-XIII століттях з'являються підтримувані державою, а отже, формальні музичні центри: школи співу, школи деместиків. Основним осередком формування й поширення церковної музики була Києво-Печерська лавра, в якій працювали піснетворець і керівник хору (деместик) Стефан, чернець Григорій Печерський тощо. Із кінця X століття, за князювання Володимира Святославовича, при Десятинній церкві діяла школа для навчання співу, неподалік від церкви Богородиці існував двір деместиків – співаків-солістів, які були диригентами й учителями церковного співу водночас. Великий майстер київського наспіву з Володимира-Волинського також мав багато учнів, яких за його ім'ям називали «луциною чадію» [3, с. 374]. У XI столітті при Андріївському монастирі донька князя Всеволода Ярославовича Анна заснувала школу, де дівчаток вчили грамоти, різним корисним ремеслам, а також співу: «Собравши же младых девиц неколико, обучала писанию, також ремеслам, швению, пению и иным полізным им занятиям» [3, с. 374].

Київська Русь відзначалася й розвитком інструментальної музики. Вона побутувала на полюваннях та у військових походах, про що згадується в Іпатіївському, Кенігсберзькому, Новгородському, Радзивилівському та інших літописах. Інструментальна музика супроводжувала й народні гуляння, прийоми у князівських палацах і вуличні дійства у великих містах. Так, на реставрованій фресці південної башти собору Святої Софії в Києві (XI ст.) зображено великий музичний ансамбль того часу, в якому грають на переносному пневматичному органі, поперечній флейті, металевих тарілках, сурмах, лютні, музичних дзвонах, парних барабанчиках, щипковій лірі. Зрозуміло, що виконавці такого колективу мали бути високопрофесійними музикантами, отже такими, які отримали музичні знання й уміння при спеціальних навчальних закладах. Це вказує на високий рівень середньовічної музичної освіти наших пращурів.

Висновки. Вищенаведені артефакти з найдавніших історичних періодів до Київської Русі свідчать про існування на теренах нашої держави неофіційних форм передачі досвіду мистецької діяльності (музичної, образотворчої, літературної, хореографічної, драматичної) та спеціальних

закладів для навчання різних видів мистецтва. Це дозволяє констатувати факт існування з часів Київської Русі мистецької освіти в Україні в таких її видах як формальна та неформальна.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаврюшенко О. А. Історія культури : навч. посібник / Гаврюшенко О. А., Шейко В. М., Тишевська Л. Г. ; наук. ред. Шейко В. М. – К. : Кондор, 2004. – 763 с.
2. Історія української літератури. Давня література (XI – перша половина XVII ст.) / [авт. В. П. Колосова та ін.]. – К. : Наукова думка, 1967. – Т. 1. – 539 с.
3. Історія української музики [в 6 т.]. – К. : Наук. думка, 1989–1991– . – Т. 1 [гол. редкол. Гордійчук М. М. та ін.] – 1989. – 446 с.
4. Козак Д. Н. Духовна культура давніх слов'ян / Д. Н. Козак // Історія Української культури [гол. ред. Б. Є Патон, Г. Д. Вервес, І. Ф. Курас]. – К. : Наукова думка, – Т. 1. : Історія культури давнього населення України [гол. ред. П. П. Толочко]. – 2001. – С. 620–666.
5. Никифоров А. Н. Фольклор Киевской Руси // История русской литературы : в 10 т. / АН СССР. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1941–1956. – Т. 1, 1941. – с. 216–237.
6. Орлов Р. С. Прикладне мистецтво: церковне і народне / Р. С. Орлов // Історія Української культури [гол. ред. Б. Є Патон, Г. Д. Вервес, І. Ф. Курас]. – К. : Наукова думка, – Т. 1. : Історія культури давнього населення України [гол. ред. П. П. Толочко]. – 2001. – С. 921–926.
7. Рыбаков Б. А. Язычество древних славян / Б. А. Рыбаков. – М. : Наука, 1981. – 608 с.
8. Тоцька І. Ф. Музика. Театральні видовища / І. Ф. Тоцька // Історія Української культури [гол. ред. Б. Є Патон, Г. Д. Вервес, І. Ф. Курас]. – К. : Наукова думка, – Т. 1. : Історія культури давнього населення України [гол. ред. П. П. Толочко]. – 2001. – С. 826–835.
9. Черняков І. Т. Матеріальна культура землеробів та скотарів / І. Т. Черняков // Історія Української культури [гол. ред. Б. Є Патон, Г. Д. Вервес, І. Ф. Курас]. – К. : Наукова думка, – Т. 1. : Історія культури давнього населення України [гол. ред. П. П. Толочко]. – 2001. – С. 137–151.

РЕЗЮМЕ

Н. В. Сулаева. Артефакты неформального художественного образования в Украине.

На основе анализа артефактов украинской культуры с давних времен до конца XIII столетия (периода Киевской Руси) в статье обосновывается авторский взгляд на архетипы отечественного образования и развитие в нашей стране формального и неформального художественного образования.

Ключевые слова: неформальное художественное образование, артефакты, архетипы, Киевская Русь.

SUMMARY

N. Sulayeva. Artifacts of non-formal Art education in Ukraine.

This article considers the author's view on the existence of archetype of the national non-formal Art education on the base of artifacts of Ukrainian culture from the ancient time till the end of XIII century (Kiev Russ period)

Key words non-formal art education artifacts, archetype.